

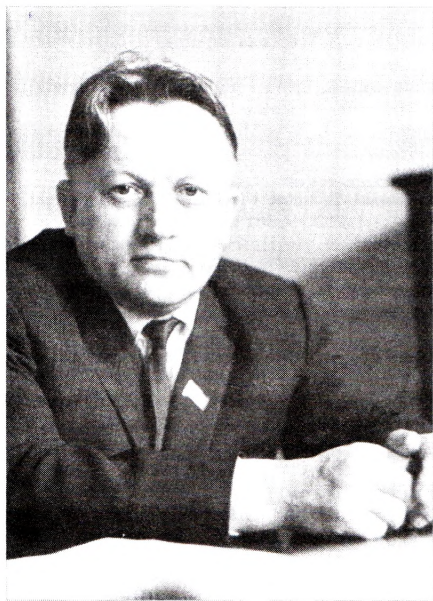
Таццяна ШАМЯКІНА

ВЯЛІКАЯ АЙЧЫННАЯ ВАЙНА Ў АДЛЮСТРАВАННІ ІВАНА ШАМЯКІНА З ДЫСТАНЦЫ ЧАСУ ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПІСЬМЕННІКА

УДК 821. 161.

Артыкул – абагульненне па творчасці І. Шамякіна. Даследаванне яго твораў пра Вялікую Айчынную вайну ў розныя перыяды творчасці і, адпаведна, высвятленне змянення канцэпцый у падыходах да мінулага. Значнае месца аддадзена структуры твораў пісьменніка, што дэманструюць рост яго майстэрства.

Ключавыя словы: *Вялікая Айчынная вайна, памяць, мінулае, рэтраспекцыя, поліфанізм твораў, дыстанцыя часу, ідэал.*

Іван Шамякін, удзельнік Вялікай Айчыннай вайны, пачаў апісваць яе яшчэ да сканчэння вайны дзеянняў (апавяданне “У снежнай пустыні”, 1944 г.) і непасрэдна пасля іх заканчэння (апавесць “Помста”, 1945; раман “Глыбокая плынь”, 1949).

За апавесць “Помста” малады аўтар быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі (1947), за раман “Глыбокая плынь” адзначаны Сталінскай прэміяй (1951).

У далейшым празаік, які вельмі хутка стаў вядомы і папулярны, выступаў пераважна з творами на сучасную тэму (раманы “У добры час”, “Крыніцы”). І ўсё ж вайна не адпускала. Новы зварот І. Шамякіна да ваенных падзей быў абумоўлены шэрагам фактараў як грамадскага, так і асабістага характару, якія своеасабліва перапляліся.

Пачынаючы з пенталогіі “Трывожнае шчасце” (1957 – 1964) успамін, і ў прыватнасці ўспа-

мін пра Вялікую Айчынную вайну, займае ў творчасці І. Шамякіна ўсё большае месца.

Першая з апавесцей пенталогіі “Трывожнае шчасце” – “Непаўторная вясна” – пісалася непасрэдна пасля XX з’езда КПСС, вядомага даклада на ім “Аб кульце асобы Сталіна” М. Хрушчова. Доклад стаў шокам для грамадскасці, меў значныя наступствы ў Савецкім Саюзе і ў свеце, пахіснуў СССР і заклаў асновы для яго разбурэння ў пачатку 1990-х гг. Сур’ёзныя вучоныя – гісторыкі і палітолагі – у наш час падрабязна разбіраюць змест даклада, які меў і адмоўнае, і станоўчае значэнне – прымусяў спыніцца ў магутным руху краіны наперад, азірнуцца і асэнсаваць мінулае. Зварот да мінулага – паказчык сталасці і народа, і асобнага чалавека.

Іван Шамякін практычна ва ўсім павеяў М. Хрушчова. Але ў пісьменніка ў канцы 1950-х гг. быў і ўласны погляд на пражытыя гады. Ён адчуваў асалоду ад тагачаснага стану рэчаў – любімая жонка, дзеці, дабрабыт, творчы поспех – і таму лічыў сябе абавязаным мінуламу, усім тым перыпетыям лёсу, якія і прывялі яго да цяперашняга шчасця.

Так з’явілася пенталогія “Трывожнае шчасце” – самы аўтабіяграфічны з твораў празаіка, а таму і самы любімы ім. Першая з пяці апавесцей пенталогіі “Трывожнае шчасце” – “Непаўторная вясна” – прысвечана даваенным падзеям, гісторыі кахання і шлюбу галоўных герояў – Пятра Шапятавіча і Сашы Траянавай, апошняя апавесць “Мост” апісвае пасляваенную рэчаіснасць з тымі ж героямі. А тры сярэдзінныя творы адлюстроўваюць ваенныя падзеі.

Другая апавесць з пенталогіі – “Начныя зарніцы” – стваралася пісьменнікам на аснове аповедаў пра партызанскую дзейнасць жонкі і яе родзічаў. Сам жа аўтар удзельнікам падзей, апісаных у творы, не быў. Апавесць ахоплівае першы перыяд вайны. Праўдзівым дакументам часу з’яўляецца намаляваная пісьменнікам карціна пачатку вайны ў раёне міжрэчча Дняп-

ра і Сожа. У свой час сітуацыю няпэўнасці на пачатку ваенных дзеянняў ва Усходняй Беларусі аднавіў Іван Чыгрынаў у выдатным рамане “Плач перапёлкі”. Але І. Шамякін зрабіў гэта многага раней.

Дзеянне аповесці “Начныя зарніцы” адбываецца пераважна ў лесе і ў вясковай мясцовасці (правобраз яе – вёска Церуха Гомельскага раёна). Некалькі эпізодаў – у акупаваным горадзе, якога І. Шамякін не ведаў і не ўяўляў, бо ніколі ў акупцыі не знаходзіўся. Гомель пададзены вачыма Сашы, але досыць пераканаўча.

Трэцюю аповесць з пенталогіі – “**Агонь і снег**” – тагачасная крытыка ацаніла надзвычай высока, назваўшы найлепшым творам І. Шамякіна пра Вялікую Айчынную вайну. Але гэта і адзін з найлепшых твораў пра вайну ва ўсёй беларускай літаратуры, каштоўнасць якога з цягам часу ўзрастае дзякуючы дакладна выверанаму аўтабіяграфізму. Нагадаем, што сваю пенталогію І. Шамякін пісаў нават раней, чым К. Сіманаў трылогію “Жывыя і мёртвыя”, сёння ацэненую як найлепшы савецкі твор пра Вялікую Айчынную вайну; раней, чым В. Быкаў многія аповесці. Між тым І. Шамякін ставіў тыя ж праблемы, што і названыя праслаўленыя пісьменнікі: недахопы ў камандаванні савецкімі войскамі, бяздушнасць уладаў у адносінах да чалавека, гераізм звычайных людзей, важнасць маральнага духу ваяроў для канчатковай Перамогі. Асабліва значны твор як дакумент першага этапу вайны.

У аповесці І. Шамякін выбраў форму дзённіка, яго піша герой – alter ego аўтара – Пятро Шапятавіч. Дзённік Пятра – мастацка-стылістычны прыём, ён кампазіцыйна арганізуе значны па памерах твор: храналогія афармляе ўспаміны, дапамагае асэнсаванню падзеі жыцця, суаднесці мінулае і цяперашняе, а ў выніку прыводзіць аўтара да вышэйшай агульнагистарычнага і агульначалавечага характару. Асаблівае значэнне набываюць памяць, рэфлексія і інтэрпрэтацыя фактаў жыцця.

Пры ўсёй шчырасці і непасрэднасці дзённікавых запісаў у аповесці адчуваецца строгі адбор узятага для паказу жыццёвага матэрыялу і выразна вытрыманы сюжэт, закручаны вакол сябра Пятра Сёні Пясочкага і яго антаганіста Сцяпана Кідалы. Дыялогі Пятра і яго сябра Сёні, шчырыя і даверлівыя, выяўляюць рэальную карціну і падрыхтоўкі байцоў да вайны, і першага яе этапу.

Пятро Шапятавіч, чалавек яшчэ зусім малады, думае, разважае пра сутнасць розных з’яў. Але ж далёка не заўсёды спасцігае ўсё да драбніц. Сёня, хоць сам такі ж малады (але больш начытаны, што дадае яму вопыту), дапамагае сябру

разабрацца ў жыццёвых праявах. Напрыклад, гаворыць: *«Не думай пра форму... Калі нас вучылі, то залішне надавалі ўвагі форме, нібы ўсё вызначае яна. Ад нас нават патрабавалі – помніш? Каб мы, я да цябе, ты да мяне, звярталіся на “вы”. А хіба ў гэтым галоўнае? Галоўнае ў месце, у сутнасці людзей – у іх шчырасці, адданасці ідэі, у калектывізме і прызнанні аднаго да аднаго... Ты ўстрымавайся, што сустрэлі не так, як ты хацеў. Дзівак, людзі проста хацелі спаць. Пройдзе час, разам пабудзеце ў баі, ты праявіш сваю волю, яны...»* Так і адбылося. А думкі Сёні пра змест і форму – фактычна жыццёвае крэда самога І. Шамякіна і прадмет яго пастаянных роздумаў. Ён заўсёды быў ворагам фармалізму, бюракратычных адносін да людзей, абсалютызаваных ідэй насуперак жывому чалавеку і яго лёсу.

А выхаваньне ў маладых людзей прывычку да формы, безумоўна, многа лягчэй, чым ляпіць з кожнага годную асобу – колькі тут патрэбна часу, нерваў, намаганняў. І форма карысная: розныя законы, інструкцыі вартыя, каб іх ведалі і выконвалі. Але ў такіх экстрэмальных сітуацыях, як вайна, галоўным аказваецца іншае, пра што гаворыць Сёня і што імкнецца бачыць у людзях і фіксаваць у дзённіку Пятро. Пад уплывам Сёні Шапятавіча разумее, што ў такі час самае галоўнае – мабілізацыя кожным усіх душэўных сіл.

Мабілізацыя душэўных сіл Пятра адбываецца ў пераадоленні страху, у адчуванні аднасці з байцамі, у калектывізме, у гутарках з Сёнем. Усім гэтым напоўнены старонкі аповесці. Дапамагаюць перамогі, нават маленькія, – збітыя батарэі Шапятавіча самалёты.

Героі пенталогіі ў паўсядзённым жыцці і змаганні не аддзелены ад жыцця ўсёй краіны і Еўропы. Нават Саша ў першыя дні няпэўнасці і разгубленасці, а таксама ў акупцыі мела магчымасць атрымліваць сякую-такую, безумоўна, далёка не поўную, інфармацыю пра сітуацыю на фронце. У Пятра магчымасці многа большыя: ён знаходзіўся на сваёй тэрыторыі, дзе працавалі пошта, радыё, ішоў падвоз харчу і боепрыпасаў.

Дзённіку Пятро давярае думкі пра міжнародную сітуацыю: *«Пасля прамовы Сталіна зрабілася неяк спакойней. Але боль... боль не сціхае, ён з новай сілай коле сэрца кожны раз, калі ў наведаннях Саўінфармбюро называецца новы напрамак. Часам узнікае надзея... Так, яна ўзнікла, калі нашы зноў адбілі Жлобін і Рагачоў. Можна, гэтак пералом, можа далей на ўсход і ўніз па Дняпры яны не пасунуцца? Але з’явіўся Смаленскі напрамак і зноў боль... Узрадавала нас пагадненне паміж СССР і Англіяй. Зноў надзея... На кароткай нарадзе малодшых камандзіраў у*

камбата... Сенья Пясоцкі сказаў: “Цяпер можна ўжывіць, якое значэнне набывае наш Мурманск. Адзіны незамарзваючы порт з выходам у адкрытае мора. Найкарацейшы шлях да Англіі”». Сенья, як заўсёды, меў рацыю. Менавіта праз Мурманск ішла галоўная дапамога СССР ад саюзнікаў па ленд-лізе. Пятро спыняе ўвагу на такой дэталі: нашы байцы цікавіліся жыццём на Брытанскіх астравах: “Хочацца ведаць пра тых, хто ваюе разам з намі супроць фашызму”.

Мабілізацыі душэўных сіл дапамагаюць і вершы, і музыка (мастацкая самадзейнасць), і нават ручны алень Лёша (на батарэі, дзе служыў І. Шамякін, сапраўды быў такі алень). Людзі ў страшэнных, ненармальных, драматычных абставінах цягнуліся да ўсяго нармальнага, прыгожага, да таго, што напоўнена жыццём.

Аповесць “Агонь і снег” заканчваецца знаходжаннем Пятра ў шпіталі пасля цяжкага ранення, дзе ён сустракае земляка – партызанскага камандзіра – і просіць яго ўзяць з сабою на радзіму. Той дамагаецца пераводу Шапятавіча ў Беларусь, і ў чацвёртай аповесці “Пошукі сустрэчы” Пятро партызаніць у родных краях.

Парушэнне аўтабіяграфізму (І. Шамякін усю вайну правёў у дзейнай арміі і ў партызанах ніколі не быў) выклікала ў свой час здзіўленне крытыкаў, якія вырашылі, што аўтар сканцэнтраваны на асабістых праблемах галоўных герояў, таму яму і спатрэбілася прасторава наблізіць іх адно да аднаго. На самай справе рэальныя абставіны жыцця І. Шамякіна ў час вайны, акрамя яе пачатку, не былі дастаткова выйгрышнымі для адлюстравання іх у прыгожым пісьменстве. Вайна ёсць вайна, яна ўтварае безліч самых розных сітуацый – былі яны і ў І. Шамякіна. І ўсё ж практычна да 1944 г., калі яго дывізіён рушыў разам з пераможнай арміяй у Еўропу (падзеі маршу ён пазней паказаў у рамане “Зеніт”), служба І. Шамякіна на Поўначы была даволі стабільная. Яго нават не параніла ні разу, а толькі кантузіла. Таму дзеянне чацвёртай аповесці ён перанёс у партызанскія лясы Беларусі, знаходзячы там багата матэрыялу для майстравання сюжэта, што прэзентаваў найбольш любіў.

Перыпетэі партызанскай і падпольнай барацьбы ў акупаванай Беларусі давалі дастаткова матэрыялу для выдумкі, для выпрабавання майстэрства ў закручванні сюжэту. Магчыма, у аповесці зашмат неверагоднага. Хоць у наш час на тэму вайны чаго толькі не пішуць. Так што І. Шамякін усяго толькі прадвызначыў некаторую будучую сітуацыю ў культуры, не апусціўшыся, аднак, да фальсіфікацыі гісторыі, тым больш да прыніжэння ролі савецкіх людзей у перамозе, як гэта нярэдка адбываецца сёння, асабліва ў кіно.

Законы псіхалогіі творчасці – справа надзвычай тонкая, яны далёка яшчэ не вывучаныя, і, дарэчы, пісьменнік І. Шамякін быў бы тут аб'ектам удзячнасці.

Нягледзячы на культ прыгод, І. Шамякін у аповесці не здраджвае праўдзе жыцця. Увогуле ён ставіў на мэце паказаць розныя формы і метады барацьбы ў Беларусі. Няхай канкрэтна такіх сітуацый у дачыненні да яго самога і блізкіх яму людзей не было, але яны, бясспрэчна, здараліся з іншымі беларусамі (жыхары Церухі апавядалі яму падобныя гісторыі), і значыць, ён лічыў неабходным іх занатаваць, каб ведала моладзь і наступныя пакаленні.

У аповесці адноўлена жыццё падпольшчыкаў і партызан, паказана ўсё большае набыццё імі вопыту барацьбы. Каб гэта не было так, немагчымым аказалася б пасляховае вызваленне Беларусі ў 1944 г., а Гомельшчыны – дык яшчэ ў 1943 г.

Ва ўсёй пенталогіі з выключным пісьменніцкім умельствам паказана, як у новых жыццёвых абставінах героям прыходзіцца змяняць свае пазіцыі, карэктаваць знешнія контуры паводзін: спачатку гэта пераход ад вучнёўства да самастойнай працы, ад юнацкай закаханасці да жыцця сям'ёй, потым – надзвычай складанае, драматычнае ўжыванне ў ваенныя абставіны, а ў аповесці “Мост” – зноў вяртанне да мірнай працы і новае прывучэнне сябе да сямейнага ладу. Структура вялікага рамана мае форму хвалі. Выключна праўдзівыя карціны даваеннага, ваеннага, пасляваеннага жыцця дасягаюцца дзякуючы ўдаламу ансамблю дзейных асоб, перапляценню іх лёсаў.

Рэчаіснасць у творы лёгка аглядальная і пазнавальная, але прастора не здаецца лакальнай дзякуючы і сяганню думкі герояў адно да аднаго, і ўключэнню ў вясковы пейзаж пейзажу гарадскога – Гомеля, Мурманска, раённага цэнтра. А галоўнае, пастаяннай прысутнасці, у выглядзе асобных дэталей і згадак, падзей саюзнага ці нават сусветнага маштабу і іх уплыву на лёс персанажаў. Героі не толькі назіраюць, але і глыбока перажываюць усё новае і новае супярэчнасці ў жыцці людзей.

Не менш важнае значэнне маюць у творы розныя формы паведамлення, якія своеасабліва чаргуюцца: аповед ад імя аўтара, дзённік галоўнага героя, а таксама вельмі характэрныя менавіта для І. Шамякіна наратыўны прыём, калі аўтар уважліва назірае за дзеяннямі любімага персанажа і глядзіць на жыццё яго вачыма, прычым адначасова з уласным стаўленнем да падзей з вышыні часу і жыццёвага вопыту, – атрымоўваецца *стэрэаскапічнасць погляду*.

Вайна – своеасаблівы рубаж, якім вывяраюцца многія рэчы, у тым ліку маральна-этычныя,

і гэта настолькі трагічны і незвычайны для народа гістарычны перыяд, што ён намнога павялічвае дыстанцыю часу, нездарма ў герояў ствараецца ўражанне, што яны пасталелі гадоў на дваццаць. Час згушчаецца, у выніку героі праходзіць не толькі перыяд біяграфічнага развіцця, але і асаблівы, таксама згушчаны, працэс спазнання. Поліфанізм твора вынікае з жывой і дзейнай ваеннай і працоўнай практыкі людзей, у выніку чаго можна гаварыць пра галоўны вынік пенталогіі: мастацкі паказ набываўся народам новага гістарычнага вопыту.

У далейшым памяць пра вайну, яе асэнсаванне робіцца адным з вызначальных канцэптуальных аспектаў твораў І. Шамякіна. Надзвычай папулярны ў чытачоў раман **“Сэрца на далоні”** (1962) таксама закранае тэму Вялікай Айчыннай вайны, хоць у цэлым яго сюжэт асноўнаецца на сучаснасці. Але з цягам часу навуковае спазнанне вайны пашыралася – свае новыя веды аўтар якраз і імкнуўся асэнсаваць.

Alter ego аўтара ў творы журналіст і пісьменнік Кірыла Шыковіч, напісаўшы неўзабаве пасля вайны дакументальную кнігу разам з высокім абласным начальнікам Гуканам, удзельнікам партызанскай і падпольнай барацьбы, а фактычна замест яго, праз дзесяць гадоў адкрывае новыя факты па тэме і хоча працягнуць працу, упэўнены, што далёка не ўся праўда пра савецкае падполле ў час акупацыі выяўлена. Тым больш, што сябра Шыковіча, праслаўлены ў рэспубліцы хірург Антон Яраш, робіць удалую аперацыю на сэрцы цяжка хворай Зосі Савіч, дачкі доктара Савіча, які лічыўся здраднікам, прыслужнікам фашыстаў. Але Яраш, сам актыўны ўдзельнік падполля, якога менавіта Зося выратавала ад смерці, не верыць у здраду доктара, свайго настаўніка, і яго дачкі. Павага да сябра і пісьменніцкай інтуіцыі прымушаюць Шыковіча заняцца сур'ёзным расследаваннем, у ходзе яго высвятлення, што Гукан, які ўсяляк перашкаджае працы журналіста, адразу пасля вайны напісаў данос на Зосю і яе бацьку, зрабіўшы з іх здраднікаў. Між тым якраз абараняючы партызанскага сувязнога Гукана, загінуў доктар Савіч, адзін з кіраўнікоў абласнога падполля. А Зося вынесла не толькі катаванні гестапаўцаў, нямецкія канцлагеры, але і высылку ў Сібір як дачка нямецкага палатка. Такого роду несправядлівасці – з'ява нярэдка ў тую драматычную эпоху.

У ліберальны час напісання твора многія журналісты, пісьменнікі, навукоўцы-гісторыкі займаліся беларускім партызанскім рухам і гарадскім падполлем перыяду фашысцкай акупацыі. Тут аказалася шмат нязвяданага, надзвычай таямнічага – цяжка было дайсці да ісціны. Невярагодна складаныя ўмовы барацьбы, штодзён-

ная смяротная рызыка пры жорсткім рэжыме нацыстаў не дазвалялі падпольшчыкам фіксаваць кожны свой крок у дакументах. У выніку абапірацца ў росшуках можна было толькі на сведчанні тых, хто выжыў. Пераважная большасць іх – сумленныя, шчырыя, праўдзівыя людзі. Але сустракаліся часам і кар'ерысты тыпу Гукана, якія дзеля таго, каб узвялічыць сябе, паклёпнічалі на іншых і асуджалі такіх, як Зося Савіч, на пакуты.

Тым і цікавы раман, што ён паказвае савецкае грамадства як бы на перавале, акцэнтуючы ўвагу на сацыяльных тэндэнцыях, якія атрымаюць працяг у будучыні. Яшчэ дзейнічала інерцыя Перамогі, душэўныя, шчырыя адносіны паміж людзьмі, тыя адносіны і пачуцці, якія і дапамагалі нам выжыць. Яшчэ найлепшыя з беларусаў жылі высокімі ідэаламі – Шыковіч, Яраш, партыйны сакратар Тарасаў, ды і маладыя – Маша, Тарас, Віктар. Героі ўмелі моцна кахаць і сябраваць, памятаць пра мінулае, захапляцца прыгажосцю прыроды і мастацтвам.

Па-іншаму паводзяць сябе людзі праз пятнаццаць – дваццаць гадоў. Перыяд, які пазней назавуць “застоем” і ў які актыўна працаваў І. Шамякін, можна ацэньваць па-рознаму. Можна як перадышку (асабліва ў нас, у Беларусі, пад кіраўніцтвам мудрага і гуманнага П. Машэрава) паміж страшэнным напружаннем народа ў мабілізацыйным праекце 1930 – 1940-х гг. і будучым хаосам “перабудовы”. Можна і як рэгрэс, дэградацыю, здраду ранейшым ідэалам, за якія столькі пралілося крыві, – менавіта так уяўлялася тады І. Шамякіну. Усё ж не толькі маральны заняпад, абмяшчальванне кіраўнікоў партыі і культурнай эліты ў 1980-я гг., але і зайздрасць, прагнасць, *нежаданне памятаць і думаць* шырокіх мас, што якраз і хвалявала пісьменніка, прывялі да “перабудовы” з яе культам нажывы, а потым і да дзікага, варварскага капіталізму. І. Шамякін як чуйны творца ўлавіў цяжкі крызіс ментальнасці савецкага грамадства, што ўрэшце абрынуў усё чалавечтва ў геапалітычную катастрофу – распад Савецкага Саюза, пра які прэзідэнт Расіі Уладзімір Пуцін сказаў: “Хто жадае вярнуцца ў СССР – не мае розуму, хто ж не шкадуе пра СССР – не мае сэрца”.

Іван Шамякін зафіксаваў той момант у гісторыі краіны, калі на змену людзям, якія перажылі вайну і нават самі ваявалі, прыйшло актыўнае пакаленне, што жахаў вайны не ведала і ўвогуле нічога страшнага ў жыцці не спазнала, але пачало настойліва дыктаваць свае правілы жыццёбудовы. Момант пераходнасці, змена пакаленняў перададзены аўтарам у рамане **“Вазьму твой боль”** з вялікай сілай праўдзівасці, з пастаноўкай сур'ёзных філасофскіх праблем,

важнасьць якіх мы па-сапраўднаму разумеём толькі сёння.

Твор пісаўся дзеля ўсведамлення меры любові ў асабистых стасунках людзей, а больш шырока – дзеля сцвярджэння ідэі чалавечнасці ў грамадстве. Пісьменнікам рухаў клопат пра *маральнае здароўе народа*.

Усё жыццё, акрамя апошніх гадоў, І. Шамякін быў упэўнены ў магчымасці мастацкай літаратуры змяніць людзей, зрабіць іх лепшымі, прымусіць кожнага думаць пра іншага, як пра самога сябе. У імя высакароднай мэты пісьменнік, якога часам называлі ідэалістам, так шмат, апантана і натхнёна, усё жыццё працаваў. І толькі зыходзячы з гэтай устаноўкі аўтара можна зразумець канкрэтны твор, ды і ўсю творчасць І. Шамякіна. Што тычыцца непасрэдна рамана “Вазьму твой боль”, то менавіта *філасофская* яго сутнасць абумовіла структуру і такое выразнае раздзяленне персанажаў-антаганістаў: на выключна станоўчага – тыповага савецкага працаўніка Івана Батрака – і рашуча адмоўнага – былога паліцая, злодзея Шышку.

Аднак раман – філасофскі па сутнасці – не мае адцягнена-дыдактычнага характару. Дыдактыка абсалютна не характэрная для творчасці І. Шамякіна, ён не быў маралістам, заўсёды добра разумеў, якое фэнаменальна складанае жыццё, які складаны, нават парадаксальны, чалавечы характар (жонка Івана Тася), што фарміруецца пад уплывам самым розных абставін (таму перадгісторыю персанажаў прэзакі прыводзіў абавязкова, практычна ў кожным творы). Адсюль, дарэчы, і выключная талерантнасць Шамякіна-грамадзяніна, якога нават нядобразычліўцы не могуць абвінаваціць у савецкай артадоксіі; адсюль жа і яго мяккасць, рахманасць у адносінах да людзей, якіх добра разумеў і якім усё дараваў.

Філасофская ідэя рамана “Вазьму твой боль” рэалізуецца ў канкрэтных жыццёвых абставінах і ў жывых чалавечых характарах, акрамя таго, яна паўстае ў развіцці. Героі – не носьбіты ісціны ў апошняй інстанцыі, а самі яе спазнаюць, настойліва шукаюць адказы на праблемы чалавечага існавання. Івана Батрака хвалюе, чаму людзі *перастаюць памятаць*, чаму яны (ды нават і ён сам) прагнуць камфорту не толькі ў матэрыяльным – у духоўным жыцці; ён пакутліва разважае, ці можна жыць з нянавісцю ў душы, калі проста немагчыма бачыць і адчуваць бліzkую прысутнасць забойцы. Іван не толькі дакарае людзей, існае палажэнне рэчаў (нават юрыдычнае) – ён сам пастаянна незадаволены сабой.

Пасля вяртання ў Добранку Шышкі, пра якога аднавяскоўцы не ведалі галоўнай праўды – забойства ім сям’і Івана, – Батрак пастаянна імкнецца публічна расправесці сваю гісторыю і не

можа гэтага зрабіць так, каб сябры і калегі адчулі яго боль. “*Іван дакараў сябе і шукаў выпадку ўсё ж расказаць неяк інакш, шырокай грамадзе. Расказаць так, каб не было Шышку апраўдання ад людзей! Каб загарэліся яны гневам. Каб маладым не здавалася наша вайна далёкай гісторыяй, накіталт Пунічных войнаў, каб яны адчулі, як доўга ў бацькоў не гоіцца раны, як яны баяліся, як блізка вораг, каб трэск матачыклаў і шум джазаў не аглушыў іх, не ачарсвіў душы да таго, што яны стануць абьякавыя да чужой смерці, бяды*”.

Іван усё ж расказвае праўду пра былога паліцая – спачатку жонцы Тасі, потым на партыйным сходзе ўсёй грамадзе. Гэта – кульмінацыя твора. Але галоўнае ў ім тоіцца ва ўсёй структуры, тых сюжэтных перыпетыях, якія, уласна кажучы, і дапамагаюць рухацца ідэі, робяць раман па-сапраўднаму філасофскім.

У структуры твора найважнейшае значэнне мае *ўспамін* героя – Івана Батрака. Праз успамін дасягаецца нарастанне драматызму, але ўсё ж мінулае, парушыўшы душэўную раўнавагу і ўнутраны спакой, не разбурае адчування еднасці, якая пануе ў адносінах Івана з сям’ёй, сябрамі, калегамі.

Іван, а яго вуснамі – аўтар, гаворыць пра неабходнасць памяці і ў той жа час пра тое, што з такой памяццю цяжка жыць, што нянавісць – асляпляе, і не дай Бог спазнаць яе дзецям. І ўсё ж ведаць пра перажытае бацькамі дзеці павінны. Але ведаць не адцягнена-абстрактна, ды нават з фактамі і датамі, а праз пэўную “мову”, назапашаную адпаведную сістэму вобразаў, этычных стэрэатыпаў і нават міфаў, якія якраз і ўтвараюць ідэйнае адзінства нацыі. Такое веданне дасягаецца толькі праз літаратуру, мастацтва, на што і спадзяваўся І. Шамякін і яго калегі. Але якраз літаратуры, выйўленчаму мастацтву, кіно, тэатру ў школе, у ВУН ўжо ў 1970-я і тым больш у 1980-я гг. аддавалася ўсё менш увагі.

Ва ўспрыманнях чытачоў і крытыкаў раман “**Зеніт**” (1987) стаіць нібы асобна ў творчасці І. Шамякіна, паколькі пазбаўлены той сацыяльнай вастрэны, якая характарызуе прэзакі. І ў той жа час раман своеасабліва працягвае любімы твор самога пісьменніка – пенталогію “Трывожнае шчасце”, у прыватнасці яе цэнтральную аповесць “Агонь і снег”. Праўда, у аповесці гаворыцца пра пачатак вайны і ўдзел у ёй аўтабіяграфічнага героя, а ў “Зеніце” – пра канец вайны, апошнія яе паўгода. Бясспрэчна, Павел Шыянок з “Зеніта” – не паўтарэнне Пятра Шапятовіча з пенталогіі. Так, у біяграфіі Паўла адсутнічае галоўнае, што вызначала падчас вайны жыццё маладога Шамякіна і яго героя Шапятовіча: жаніцтва, наяўнасць сям’і, любімай жонкі і маленькай дачкі. Шыянок жа толькі на вайне па-сапраўднаму пакахаў, і аса-

бістая яго трагедыя з-за страты каханай, і адкрытасць яго новаму каханню ў многім вызначаюць сюжэтныя перыпетыі рамана “Зеніт”.

Змяняецца і месца дзеяння. Пятро Шапятавіч у “Трывожным шчасці”, як і сам І. Шамякін, камандзірам зенітнай батарэі абараняў порт Мурманск, стратэгічна надзвычай важны падчас Другой сусветнай вайны. Раман жа “Зеніт” пачынаецца з перамяшчэння дывізіёна, дзе служыў галоўны герой твора Павел Шыянок, з Мурманска – спачатку ў Кандалакшу, Мядзвежагорск, Петравадзск, а потым увагуле ў Польшчу і Германію, дзе героі сустракаюць Перамогу.

У рамана “Зеніт” няшмат баявых эпізодаў, хоць небяспека, часта ўтвораная злосным вераломствам ворага, падпільноўвала людзей пастаянна – на тое і вайна. Між тым, як ні дзіўна, баёцы прагнулі менавіта баёў і непасрэднага ўдзелу ў барацьбе.

Асабліваць рамана “Зеніт”, як і ўвогуле творчасці прэзідэнта І. Шамякіна, у тым, што сітуацыйнасць у яго не прэваліруе над характарамі. Ёсць дынамічны рух сюжэта, узнікаюць розныя, часта драматычныя, перыпетыі, даволі імкліва, асабліва ў трэцяй частцы, змяняюцца абставіны, але ўсе яны працуюць на раскрыццё характараў герояў. Найперш самога Паўла Шыянка.

Бясспрэчна, Паўлу аўтар надаў шмат уласных рыс, так што героя, як і Пятра Шапятавіча з “Трывожнага шчасця”, можна лічыць аўтабіяграфічным. Шыянок мяккі, далікатны, інтэлігентны, хоць і сялянскі сын. Стаўшы камсоргам, ні разу не павысіў голас на сяржанта ці радавога, тым больш – на дзяўчат, а іх у дывізіёне аказалася шмат. Камсорг заўсёды імкнуўся разраджыць абстаноўку, вырашаў усе канфлікты кампрамісам, мірам, з дапамогай даходлівых слоў. Яго называлі прапаведнікам.

Шыянку да ўсяго ёсць справа, таму і зрабілі яго камсоргам. Ён імкнецца сачыць за тым, што робіцца ў яго роднай Беларусі, што ў свеце, як ідзе наступленне нашых войскаў. Ён слухае радыё, чытае газеты, нават канспектуе іх, любіць, са сваімі каментарыямі, пераказваць навіны камсамольцам. Ён пастаянна возіць з сабою дзве кнігі: “Ціхі Дон” Міхаіла Шолохава і зборнік вершаў Паўлюка Труса – твор агульначалавечага сэнсу і выключна нацыянальны. У той жа час Павел не толькі мысліць, аналізуе падзеі, але і тонка адчувае, перажывае любы стан свету.

Пры ўсім пры тым Павел – зусім не святы, а звычайны чалавек, з прымхамі і стэрэатыпамі паводзін, выкліканымі канкрэтным, выключна складаным, супярэчлівым часам, маладой няўрымслівацю, недахопам жыццёвага вопыту.

Раман “Зеніт” цікавы тым, што тут практычна няма адмоўных персанажаў. Нават Шахоўскі,

які абвясціў сябе князем і з менавіта саслоўнай пагардай глядзеў на іншых, у тым ліку на камандзіраў, меў шмат станоўчых рыс. З-за адсутнасці ў рамана негатыўных дзейных асоб І. Шамякіна можна было б абвінаваціць у прыхарошванні жыцця. Але ў жыцці і літаратуры заўсёды неабходна адрозніваць тое, што ёсць, і тое, што павінна быць: праўду быцця і праўду ідэалу. Захоўваючы праўду быцця, бо ён зусім не хавае адмоўных рыс, супярэчлівым паводзін станоўчых персанажаў, Іван Пятровіч, як, можа, ніхто з беларускіх пісьменнікаў, імкнуўся да вышэйшай ідэалу, што якраз і дае вечны накірунак творчым сілам чалавека (таму і раман называецца “Зеніт”). Сапраўднае мастацтва вучыцца не толькі ў жыцця, але і ў сумлення, бо менавіта з сумлення нараджаецца ідэал. Таму дзейнічаюць героі І. Шамякіна заўсёды так, як падказвае ім сумленне.

Інакш павярнулася жыццё ў 1970-я і тым больш у 1980-я гг., калі і пісаўся раман “Зеніт”. Асабліва не заўважаны крытыкай, ён, аднак, адметны не толькі тэмай і выдатна распрацаванымі вобразамі, але і структурай. І. Шамякін быў адным з піянераў шырокага выкарыстання ў раманах *рэтраспектыўных уставак*, так званых кампазіцыйных інтэрмедый. Пасля яны пачалі сустракацца ў творах А. Адамовіча, В. Быкава, І. Пташнікава і іншых аўтараў. Такія ўстаўкі ёсць і ў рамана “Зеніт”. Ды толькі яны не рэтраспектыўныя, а, наадварот, як бы асучасненыя – *рэтрафутуралагічныя*. Бо асноўны тэкст твора, ад самага пачатку, – апавед пра ваенныя падзеі. І калі чытач ужо ўжыўся ў іх, апынуўся пад уражаннем ваеннага часу, зарадзіўся адпаведнай атмасферай, раптам праз створанак высвятляецца, што ўсё раней прачытанае – успамін-апавед, праз сорак гадоў, сталага чалавека, таго самага Паўла Шыянка, прафесара, загадчыка кафедры, грамадскага дзеяча і ўжо дзеда. Устаўкі ў кнізе нават падаюцца іншым шрыфтам, што таксама з’яўляецца знаходкай І. Шамякіна. У першым раздзеле дзве ўстаўкі, у другім – адна, у трэцім – дзве, ды яшчэ на заканчэнне – “Раздзел апошні, які можна лічыць эпілогам”. Усе – па некалькі старонак. Устаўкі фактычна аднаўляюць атмасферу 1980-х гадоў і псіхалагічны стан аўтара падчас напісання твора. Ён гаворыць як быццам ад героя, а на самай справе – ад сябе: “Пад старасць мне стала моцна балёць ад безгаспадарлівасці, кансерватызму. Чулівы зрабіўся, усё роўна як скуру здэзерлі”. А ў вайну адчуваў сябе ўсяго толькі “музычным інструментам”...

Паказаныя ў невялікіх устаўках адносіны паміж адукаванымі людзьмі, выхаванцямі моладзі (Шыянок загадчык кафедры), выглядаюць непрыстойнай мышынай валтузнёй на фоне сапраўды высокіх чалавечых стасункаў у абставінах

надзвычай цяжкіх і часта страшных у асноўным тэксе рамана. Так, замяніўшы на пасадзе Шыянка, яго малодшы калега гаворыць: “Я выкарычваю гэты шыянізм”, маючы на ўвазе лібералізм, мяккасць былога загадчыка кафедры. Гэта літаральнае паўтарэнне слоў, толькі сказаных з выкарыстаннем прозвішча Шамякіна, прамоўленых тым літаратарам, які замяніў Івана Пятровіча на пасадзе першага сакратара Саюза пісьменнікаў Беларусі. Так што прафесійныя стасункі героя рамана Шыянка з калегамі, па сутнасці, апавядаюць пра сітуацыю развітання з Саюзам пісьменнікаў самога аўтара. Ён разумее псіхалагічныя карані стаўлення да яго з боку малодшых калег. Гэта зайздасць. Сапраўды, і І. Шамякіну, і яго герою ўсё давалася лёгка (як лічыў сам Іван Пятровіч), усё ў жыцці ішло добра (раман пісаўся да смерці сына пісьменніка і іншых цяжкіх страт). Была зайздасць і на вайне, а ўсё ж ганебнае пачуццё ні ў якім разе не вызначала стасункі паміж людзьмі, бо кожнага шчасліўчыка ў любую хвіліну чакала неспадзяванае, нават смерць.

Ад калег, думаць пра якіх горка, апавядальнік з ахвотай вяртаецца ва ўспамінах да сапраўды значных людзей – былых баявых сяброў.

Аўтар нездарма зрабіў галоўнага героя “Зеніта” гісторыкам: І. Шамякін лічыў, што мінулае ўваходзіць у сучаснае і працінае яго тысячамі ніцей, вельмі часта ўказваючы правільны накірунак у будучыню.

У творы выдатна распрацаваны самыя розныя характары, псіхалагічныя тыпы, тэмпераменты. Звяртае на сябе ўвагу ўменне пісьменніка аперываць сучаснай, актуальнай інфармацыяй з адначасовай рэанімацыяй мінулага часу, які ўплечены ў час цяперашні. У рамана герой, як і аўтар, упэўнены, што маральна-этычны зарад, вынесены з ваеннага мінулага, не згас, а пранесены праз дзесяцігоддзі менавіта сумленнымі людзьмі.

На жаль, ужо праз некалькі гадоў пасля напісання рамана “Зеніт” Іван Шамякін пераканаўся, што мастацкая літаратура, у якую так верыў, якой аддана служыў, не выканала свайго прызначэння, не здолела выхаваць ідэальнае сумленнае грамадства. Тым не менш ягоныя творы застаюцца запатрабаванымі сёння і працягваюць вучыць новых чытачоў чалавечнасці, шчырасці, суперажыванню.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

САКАВІК

1 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Барыса Стральцова (1926 – 2009), літаратуразнаўцы, публіцыста, пісьменніка

80 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Савік, літаратуразнаўцы, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Чартовіча, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

2 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Веры Сізко (1916 – 1999), музыказнаўцы, педагога, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Германа Казлова, артыста аперэты, заслужанага артыста Беларусі

3 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Яўгеніі Аграновіч-Панамаровай, архітэктара, педагога

4 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Вольгі Нячай (1936 – 2010), кіназнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Чудзіна, мастака

60 гадоў з дня выхаду газеты “Ніва”, тыднёвіка беларусаў у Польшчы

5 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Кандрата Крапівы (сапр. Кандрат Атраховіч; 1896 – 1991), драматурга, байкапісца, прэзаіка, вучонага-мовазнаўцы, грамадскага дзеяча, народнага пісьменніка Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Фраймана (псеўд. Бярэзка; 1921 – 1992), сцэнарыста, драматурга, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Пятра Фея, мастака

7 сакавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Усевалада Фальскага (1886 – ?), акцёра, тэатральнага і грамадскага дзеяча

9 сакавіка – 200 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Пагоскага (1816 – 1874), педагога, пісьменніка, выдаўца

120 гадоў з дня нараджэння Янкі Ліманаўскага

(1896 – 1989), пісьменніка, крытыка, літаратуразнаўцы, тэатральнага дзеяча

10 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Васіля Супруна (1926 – 2007), краязнаўцы, археолага, паэта

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Гасцюхіна, акцёра, заслужанага артыста Расіі, народнага артыста Беларусі

13 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Каленіка (1936 – 1997), мастака

80 гадоў з дня нараджэння Расціслава Раманкі, мастака

14 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Барыса Звінагродскага (1896 – 1982), мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Паўла Місько (1931 – 2011), прэзаіка

80 гадоў з дня нараджэння Барыса Кузьмічова (1936 – 2000), мастака

16 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Марыі Апанасенкі, танцоўшчыцы, заслужанай артысткі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Любові Гарэлік, літаратуразнаўцы, крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Кірычэнкі, акцёра, народнага артыста Беларусі

17 сакавіка – 270 гадоў з дня нараджэння Яна Давіда Голанда (1746 – 1827), кампазітара, прыдворнага капельмайстра ў Радзівілаўскім тэатры ў Нясвіжы, аўтара беларускай аперэты “Агатка”

120 гадоў з дня нараджэння Ізі Харыка (1896 – 1937), паэта. Пісаў на ідыш, беларускай і рускай мовах

80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Лапчынскага (1936 – 1994), мастака, педагога

Заканчэнне на с. 36, 69.